

İnsandaki Adalet Duygusunun Evrimsel Kökeni

Mehmet Eren GEDİKLİ¹

Özet

İnsan sosyo-biyolojik bir varlıktır ve sosyo-biyolojisinin bir gereği olarak birçok farklı davranış ve duygu biçimleri edinmiştir. Ancak toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda belli başlı temel davranış biçimleri ve duygular diğerlerine nazaran daha belirleyici ve temeldir. Bu davranış ya da duyguların başında adalet(-sizlik) duygusu gelir. Adalet ya da adaletsizlik duygusu -ister duygu boyutunda kalarak eyleme dökülmemiş olsun isterse dökülmüş olsun- insanın toplumsal yaşamda en yoğun yaşadığı duygulardan biridir. İnsan, belki de, hiçbir “derin” düşünsel “zahmete” katlanmadan içgüdülerinden (doğasında yer etmiş temel duygulardan) hareketle yaşadığı ya da tanık olduğu bir olaydaki adaleti; mutluluk, sevinç duyguları ile karşılarken, aksi olduğunda ise üzüntü, hınç hatta intikam, kin duyguları ile bezenir. İnsanın doğasındaki bu fenomenin açıklanması için birçok farklı kuram ortaya atılmıştır. Ancak bilhassa C. Darwin’in evrim kuramını sistemleştirmesi ve birçok farklı biyolojik olguyu açıklamak için kullanmasına kadar, adalet duygusunun doğa tarihi içinde açıklanabileceği ihtimali göz önünde tutulmamıştır. Adalet duygusuna yönelik klasik kuramların aksine adaletin evrim kuramı içindeki açıklaması metafiziksel nedenlere ya da insanın rasyonel bir varlık olmasına dayanmaz. Aksine, evrimsel adalet kuramında, adalet duygusu insanın sosyo-biyolojik tarihinde ortaya çıkmıştır ve içgüdülere dayanır – ki bu adalet duygusunun, gelişmiş bir akıl yetisine ihtiyaç olmak-

sızın ortaya çıktığı anlamına gelir. Biz de bu bildiride adalet duygusunun metafiziksel ve rasyonel temellere dayalı açıklamalarına alternatif oluşturabilecek evrimsel (sosyo-biyolojik) açıklamalarını betimlemeye ve olası eleştirilere karşı savunmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: adalet, evrim, içgüdü, akıl, sosyo-biyoloji

Giriş

Eşit davranma, tarafsız olma, adil paylaşım yapma, hakkı olana hakkı olan şeyi, hakkı olduğu zamanda ve ölçüde verme arzusu gibi çeşitli duygu durumlarına ve davranış eğilimlerine yol açan adalet duygusunun gerek bireysel gerekse toplumsal öneminin nesilden nesile öğrenme yoluyla aktarıldığı görüşü, adaletin kökenine dair yaygın görüş konumundadır. Ancak bilhassa evrim kuramının C. Darwin (1809-1882) tarafından natüralist ve determinist bir formda ileri sürülmesi ve ardından onun evrim kuramını destekleyen genetik çalışmaların ortaya çıkması insanda yalnızca fiziksel değil aynı zamanda davranışsal ve duygusal birçok niteliğin de evrim kuramı neti-

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı, E-posta: erengedikli@gmail.com

cesinde ortaya çıkmış olabileceği düşüncesini doğurmuştur.²

Özellikle günümüzde evrimsel psikoloji, sosyo-biyoloji, evrimsel antropoloji vb. Darwinci evrim kuramının etkisi ile ortaya çıkan çeşitli bilim dallarında ahlâk, vicdan, adalet gibi duygular ve davranışların evrimsel süreç içerisinde hayatta kalma ve neslini devam ettirme mücadelesi içinde ortaya çıktığı tezleri büyük ilgi görmüş ve başta insanın yakın ataları olan maymunlar üzerinde yapılan birçok farklı deney ile bu tez desteklenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bu bildiride genel olarak sosyal ya da toplum yanlısı davranışlar ancak daha da özelden adalet duygusunun ve adil davranışların nasıl evrilmiş olabileceğine dair kısa bir açıklama sunulmaya çalışılacaktır.³

Evrimsel yaklaşım esas alındığında, günümüz insanların tüm davranışlarının kökeninde ilkel atalarımızın yaşam mücadelesi sırasında yaptıkları iş birliğinin izleri vardır. Diğer bir ifade ile uzak atalarımız, hayatta kalma mücadelesinden, bağımsız birer birey olarak değil toplu ve işbirlikçi bir yaşam sürerek galip ayrılabilmişler ve genlerini sonraki nesillere aktarabil-

mişlerdir. Bunun anlamı insan denilen varlığın, insan olmağının sosyal bir varlık olma ile eşdeğer olduğudur. Bu nedenle insanın sosyal bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan bireysel ve sosyal evrimsel mekanizmaların, insanın ortaklaşa iş yapmasını mümkün kılacak hayatta kalma stratejilerinin neler olduğu üzerinde düşünmek, evrimsel düşünürleri, insan davranışlarını anlama ve açıklama konusunda bazı temel prensipleri benimsemeye itmiştir.⁴ Bu temel prensipler ve genel olarak evrim süreci ve insan arasındaki ilişki şu şekilde özetlenebilir:

I) İnsan ve tüm sosyal canlılar, doğal evrim süreci içindeki hayatta kalma mücadelesinden yalnızca sosyal davranışlar göstermesi (temelde iş birliği ya da ortaklaşmacı davranışlar) yoluyla başarılı çıkabilmiştir.⁵ Diğer bir ifadeyle doğal seçim süreci içinde, örneğin bireysel yaşayan insanlar yerine grup halinde yaşayan insanlar nesillerini sürdürebilmişlerdir.

II) Nesillerini sürdüren, yaşam mücadelesinden sağ salım çıkan sosyal insanlar, sosyal canlı olmasından kaynaklanan hayatta kalma “stratejilerini”, “becerilerini”, “davranışlarını”

2 Ernst Mayr, *Evrimsel Nedir?*, Çev.: Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 30-33, 43-46.

3 Michael Tomasello, *Neden Ortaklıklar Kurarız?*, Çev.: Bahar Tunçgenç, Alfa Bilim, İstanbul, 2019, s. 14-17; Catherine Driscoll, *Sociobiology*, <https://plato.stanford.edu/entries/sociobiology/>, Erişim tarihi: 14.03.2023, s. 3.

4 Edward O. Wilson, *İnsan Varlığının Anlamı*, Çev.: Zeynep Sezer, Olvido Kitap, İstanbul 2017, s. 16-28.

5 Büyük ihtimalle insan fiziksel ve zihinsel özelliklerinin yetersizliği nedeniyle savana hayatında tek başına hayatta kalmayı başaramamış ve toplumsal bir varlığa doğru evrilmiştir.

sonraki nesillere aktarabilme fırsatını elde etmişlerdir.

III) Nesiller boyu hayatta kalma ve çoğalma fırsatı kazanan sosyal insanların, bu sosyal becerileri, davranışları sosyal içgüdüler olarak evrim sürecindeki yerini almıştır.

IV) Ortaya çıkan sosyal içgüdüler, çeşitli sosyal davranış kalıpları, sosyal bir canlı olarak bir arada kalınabilmesinin ön koşulu ve sonucu haline gelmiştir.⁶

Böylece bu temel prensipler etrafında günümüz insanının birçok davranışının altında yatan sebeplerin tespit edilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Ayrıca evrimsel sürecin yalnızca bencilce içgüdüler üreten bir süreç olarak değil toplumsal canlılar ve toplum-yanlısı içgüdüler de üreten bir süreç olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.⁷

Bu genel perspektifin akılda tutulması kaydıyla tekrar adalet duygusu konusuna geri döndüğünde ilk ola-

rak hemen belirtilmelidir ki insanların büyük bir çoğunluğu yalnızca adaletsizliğe uğradığında değil aynı zamanda adaletin çiğnendiği ancak kendisi ile ilişkisi olmayan olay ve olgulara da doğrudan ya da dolaylı tepki gösterir. Bu tepki çoğu zaman bebeklik döneminde bile gözlemlenen çeşitli davranışsal tepkilerle ortaya çıkar. Hatta o kadar ki insan kendisi zarar görme pahasına adaletin yerine getirilmesi için gayret sarf eder, adaletsiz bir durum karşısında bireysel çıkarlarını ikinci plana atarak çeşitli duygu ve davranışlarda bulunabilir. Diğer bir ifade ile insan, yalnızca eşitsizlikten kaçınma gibi pasif bir tavır ile değil aksine eşitliğin sağlanması, tarafsızlığın gereğinin yerine getirilmesi gibi aktif davranışlarda bulunma yoluyla da adil davranışları destekleme yoluna gider. Bu aynı zamanda adalet duygusunun sübjektif bir duygu olmasına rağmen objektif talepler içeren bir duygu olduğu anlamına gelmektedir –ki bencil amaçlar için değil bilakis sosyal bir içgüdü olma olasılığını da bu durum artırmaktadır.⁸

6 Mehmet Eren Gedikli, “Kant ve Darwin’de Ahlaklılık Problemi”, *Dört Öge Dergisi* Sayı: 20 (89-115), Ankara, 2021, s. 104-106.

7 Tüm evrim kuramcıları aynı görüşü paylaşmaz. Örneğin, R. Dawkins genetik düzeyde bir evrim kuramı benimsediği için özgeci ya da iş birlikçi davranışların yalnız öğrenme yoluyla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Ancak sosyo-biyolojinin kurucusu E. O. Wilson evrimsel sürecin özgeci davranış üretebileceği ve bunun grup seçilimi vb. gibi kuramlara dayandırılabilmesi düşüncesindedir. Bu konu çalışmanın kapsamını aşacağı için biz burada bencil genlere sahip olsak bile evrimsel süreçte toplum yanlısı davranışların –hiçbir örtük bencil amaç içermeksizin- içgüdüye dönüşebileceği düşüncesinde olan düşünürler ile aynı pozisyonu alacağız ve adalet duygusunun evrimsel kökenini de bu yaklaşımı benimseyen düşünürler üzerinden açıklama gayretini içinde olacağız. Richard Dawkins, *Gen Bencildir* Çev.: Tunç Tuncay Bilgin, Uygur Polat, Kuzey Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26; Wilson, *İnsan Varlığının Anlamı*, s. 56-57.

8 Dennis L. Krebs, “The Evolution of a Sense of Justice”, *Evolutionary Forensic Psychology; Darwinian Foundations of Crime and Law* içinde Ed.: Joshua D. Duntley and Todd K. Shackelford, Oxford Press, Oxford 2008, s. 230-233; Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2007, s. 62-68.

Bunun yanı sıra adil davranış göstermeyen, toplumsal düzeni bozan davranışlar gösteren kişilere karşı sistematik bir şekilde ceza ve yaptırım uygulayan tek varlık insandır ve bu ceza ve yaptırımlar, suçu işleyen bireylere acı getirmesine rağmen gerek tek tek insanların vicdanlarında gerekse toplumsal vicdanda tepki ile karşılanmaz. Aksine bir gereklilik olarak görülür ve desteklenir, tersi durumda; adaletsiz davranışlar karşısında ceza ve yaptırımın olmaması durumunda, bireylerde ve toplumda olumsuz davranışsal tepkiler ortaya çıkar. En düşük tonu ile içsel huzursuzluğa neden olur.⁹

Adalet duygusunun bir diğer kendisini gösterdiği yer ise psikolojik boyutudur. İnsanların büyük çoğunluğu adaletsiz davranışlar sergilediklerinde ister istemez pişmanlık, vicdan azabı gibi olumsuz duygulara kapılırlar. Yine adaletsiz bir durum karşısında tepki göstermediklerinde bile kendileri ile hiçbir ilişkisi olmasa ve hatta kimse tarafından ahlâki ya da hukuksal bakımdan yargılanmayacaklarını bilseler bile bu pişmanlığı, vicdan azabını hissedebilirler.¹⁰

Kısaca adaletin yerine getirilmesine ya da adaletsizliğe karşı insan, doğası gereği kayıtsız kalmaz. Bu olgu,

evrimsel düşünceyi benimseyen bilim adamları ve düşünürler tarafından insanda adalet duygusunun içgüdüsel olduğuna dair düşüncelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda biyolojik evrimin yasalarını ve temel düşünme biçimini esas alarak kısaca evrimsel yöntemi ve düşünme tarzını kullanarak geçmişte olanlar hakkında olası “senaryolar”, “öyküler” ortaya koymaya ve hipotetik evrimsel bir rota çizmeye çalışarak adalet duygusunun evrimsel olarak nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair kuramlar ortaya atılmıştır.¹¹

Bu yöntemin yanı sıra burada açıklanacak olan birkaç oyun ve hayvanlar üzerinde yapılan deneyler yoluyla da adalet duygusunun evrimsel köklerinin olabileceğine dair kanıtlar ileri sürülmüştür. Şimdi kısaca önce olası bir “senaryo” örneği ve ardından diğer yöntemler doğrultusunda konu netleştirilebilir.

1. Adaletin Evrimine Dair Olası Bir Senaryo

Adalet duygusunun evrimsel süreçte ortaya çıktığını düşünen evrimci düşünürlerin birçoğu için adalet, –ahlâk gibi– toplumsal içgüdüünün en önemli örneklerinden birisidir. Bu nedenle böyle bir toplumsal içgüdüünün orta-

9 Krebs, 2008, s. 230-233; Güriz, 2007, s. 62-68.

10 Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, Çev.: Sevim Belli, Onur Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 139-141, 170-178.

11 David P. Schmitt, “Evolutionary Psychology Research Methods” *Foundations of Evolutionary Psychology* içinde, Ed.: Charles C. Rodd; Dennis Krebs, Taylor & Francis Group, London, 2008, s. 215-224.

ya çıkışının temelde insanlar arası iş birliği ortamında mümkün olabileceği düşüncesi hakimdir. Diğer bir ifade ile toplumsal içgüdülerin kaynağı, ortaya çıkma nedenleri, biyo-psişik mekanizmaları aydınlatılabilir ise adalet duygusunun da bu yolla açıklanabileceği düşüncesi söz konusudur. Bu sebeple öncelikle genel olarak toplumsal içgüdü üzerine eğilinmesi ardından ise toplumsal iş birliği ve bu yolla adalet duygusunun çıkış koşullarının açıklanması yerinde olacaktır. Ancak öncelikle birkaç temel kavramın tanımlanması gerekmektedir.¹²

1.1. Temel Kavramlar¹³

Duygu: İnsanların belli bir kişi ya da olay karşısındaki özel/kişisel hisleri, tepkileri. Temel duygular olarak bilinen duygular şunlardır; öfke, korku, tiksinti, mutluluk, üzüntü, şaşkınlık.

Dürtü ya da içgüdüler: Organizmaların içsel ve dışsal uyaranlara karşı vermiş oldukları otomatik tepkiler, doğal davranış tarzları. İrade ve akıl yürütme gerektirmeyen, akıl süzgecinden geçmesi gerekmeyen, sonradan kazanılmamış, miras alınmış davranışlar ve davranış eğilimleri. Genelde bireyin ve türün ihtiyaçlarını ve

amaçlarını gerçekleştirmek için ortaya çıkmış olan davranış kalıpları ya da eğilimleri. Temel içgüdüler genelde şu şekilde ifade edilir; beslenme, korunma, barınma ve üreme. Diğer içgüdü örneklerinde hayvan dövüşü, hayvan kur davranışı, içsel kaçış işlevleri, göç ve kuluçka yapmak gibi sayısız davranış bulunur.¹⁴

Bireysel içgüdüler: Bireyin hayatta kalma ve üreme başarısını artıran adaptasyon sürecinde tekrar tekrar gerçekleşmiş ve başarıyla çıkmış duygu, düşünce, davranış, öğrenme kalıpları. Bir tür hayatta kalma makinesi. İnsanın analog ve mekanik çağında kazandığı bilgi ve beceriler.

Toplumsal içgüdüler: Toplumsal davranışların bireylerde alışkanlığa dönüşerek (adaptasyonun bir gereği olarak) gelecek nesillere birer davranış, duygu ve düşünce kalıpları veya eğilimleri biçimde aktarılması sonucu oluşan içgüdü biçimi. Bir tür sosyal genetik programlanma biçimi. İnsanın dijital ve elektronik çağda kazandığı bilgi ve beceriler. Bu sebeple toplumsal içgüdüler tıpkı temel içgüdüler gibi toplumsal hayvanlar için “kendisi için istenen” haline gelmiştir. Yani doğrudan temel içgüdülerin araçsallığına ihtiyaç duymaz. E. O. Wilson’a göre

12 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17; Krebs, 2008, s. 232-233.

13 Tüm kavramların referansı için bkz.: Michael A. Hogg; Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, Çev.: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2014, s. 640-648.

14 Tıpkı duygularda olduğu gibi içgüdülerde de bireyler arası yoğunluk farkı vardır. Herkesin toplum yanlısı davranışlar tümüyle meyilli olmamasının sebebi de budur. İçgüdüler arası savaşımdan ağırlık ne tarafta ise ona yönelik davranışlar artma eğilimindedir.

insanın temel içgüdülerinden bazıları şunlardır: Bölge koruma, kabilecilik ve akraba kayırma, etik ve toplum yanlısı davranışlar, ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki, yabancılardan şüphelenme, grup için hiyerarşi, sınırlı kaynaklarla ilintili olarak saldırganlık, erkek egemenliği.¹⁵

Toplum yanlısı davranışlar: Anti-sosyal davranışların aksine grubun refahını artıran, grup tarafından onaylanmış, toplumsal değere sahip davranışlardır. Diğer bir ifade ile grubun yaşam mücadelesine katkı sunan veya adaptasyon sürecindeki başarısına katkı yapan davranışlardır. Örneğin: özgecilik, duygudaşlık (sempati), mal ve hizmet paylaşımı (adalet), ortaklaşma, yardım etme.¹⁶

Sosyal normlar: Grubun refahını artıran, grup tarafından izin verilmiş davranışlar ve kurallar bütünü.

1.2. Toplumsal Canlı Olmanın Anlamı ve İş Birliği

“İnsan, toplumsal bir hayvandır” önermesi ilk etapta “sıradan ve apaçık” bir önerme hüviyetinde gözükebilir; ancak insana dair bu tanımın referansı hiçbir biçimde “birlikte ya da bir arada bulunma” ile sınırlı değildir. Aksine “İnsan, toplumsal bir hayvandır.” demek insanın tüm duygu, düşünce ve davranışlarının toplumsal ilişkiler ağı içerisinde belirlendiği, bu bağlam içinde ortaya çıktığı anlamına gelir. İnsan topluluk içindeki bir hayvan olarak değil toplumsal hayvanlar olarak anlaşılmalıdır.¹⁷

Bu bağlamda insan doğası için evrimsel düşünürlerin başlıca tespiti

15 Burada şu parantezi açmak konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir: Toplumsal içgüdüler neden ve nasıl gelişti? Toplumsal içgüdüler, insanın ilk etapta yaşam ekonomisine uygun davranışları neticesinde oluşmuş olsa bile ardından bu kökler unutulup kendisi için yapılar hale gelmiş olabilir. Bu nedenle toplum yanlısı davranışlar ilk etapta bencil amaçlarla ortaya çıkmış olsa bile (örneğin; kısa vadede kazanacağı az kazanç yerine uzun vadede daha fazla kazanç elde etme vb. davranışlar) yapıla yapıla bir alışkanlık haline alır ve zihin bu davranışı göstermenin kendisini, ilk yapılaşma amacıyla unutulmuş, ondan bağımsızlaşarak, asıl amaç olarak görmeye başlayabilir. Eğer ki evrimsel süreçte ilk başta bencilce amaçlar için yapılan işbirlikçi davranışlar bir alışkanlık haline gelir evrimsel bir toplum yanlısı içgüdüler haline geldi ise özgeci, adil kısaca tüm toplum yanlısı ve işbirlikçi davranış ortaya evrim kendi iç dinamikleri neticesinde çıkabilir. Örneğin adil ya da eşit paylaşım ilk etapta bencilce gözüküyor olsa bile (yani kişisel çıkar burada temel güdü olarak ortaya çıkıyor ise) ardından yapıla yapıla bir toplumsal içgüdü haline alarak artık bencil bir güdü olmanın ötesine geçerek sosyal bir güdü haline alıyor böylece “kendisi için istenen haline” geliyor. İçgüdüler arası savaşım da bu yüzden ilk etapta daha temel bireysel içgüdüler (birey odaklı içgüdüler) sosyal içgüdüler haline dönüşerek her bir bireyde çatışma ortamı oluşturuyor. Benzer bir ifadeyle işbirliğinden iyi kazanç elde edildiği için sürecin sürdürülmesinin gerekliliğinin yerine artık kazancın, ödülün değil “bizatihi işbirliği yapmanın kendisi” birey için bir haz nesnesi, kendinde bir amaç haline gelir artık fayda ve zarar hesabı ikincil kalır.

16 Saldırganlık bile grubun refahı ve güvenliği için ise yani grup içi değil grup dışına yönelik ise cesaret erdemi olarak anlılır ve olumlanan bir toplum yanlısı davranış haline gelir.

17 Darwin, 2008, s. 155-157.

–toplumsal bir hayvan olmanın temel yasası– diğerlerinin övgü ve yergilerini önemseme ve iş birliği içinde olma-
dır.¹⁸

Soru formunda ifade etmek gerekirse: İnsan sırf iş birliği yapmak için iş birliği yapan, iş birliğinin kendisini “kendinde bir amaç” olarak gören (araçsallaştırmayan) varlık olabilir mi? Sosyal varlığın en temel güdüsü bizi kendisi kendi doğası olan sosyalleşme içgüdüdür. Sosyal varlık en büyük hazzı doğasının ona vermiş olduğu toplum yanlısı davranışları sergilemekten elde etmiş olabilir mi? Sosyal içgüdülerimiz, bugünkü anlık duygusal durumlarımızda ve olaylara bakışımızda kendimizi birer “iyilik meleği ya da adalet savaşçısı olarak” olarak görmemize sebep olmuş olabilir mi? Bu soruların cevabı evrimsel bakış açısıyla evettir.¹⁹

Şimdi, insanın çevresel koşullara ve çevresel koşulların değişimine adapte olma becerisindeki bir numaralı formülün ortaklaşmacılık ya da iş birliği yapmış olması olduğu burada netleşmiştir. O halde iş birliğinin anlamının netleştirilmesi, adalet duygusunun kökeninin açıklanması için bir zorunluluk oluşturmaktadır.

İş birliği, ortak niyetliliği (ilgilerin özdeşliği), iş bölümünü, toplumsal rolleri, hoşgörüyü, güveni, toplumsal normları, kuralları, eşgüdümü, toplumsal iletişimi kısaca bir organizma gibi bireylerin bir arada tek bir hedefe yönelik güçlerini birleştirerek çalıştığı “dayanışma esaslı toplu faaliyet biçimi”dir (Diğer bir arada yapılan faaliyetlerden farkı da bu özelliklerin toplamına sahip olmasıdır). Kısaca birden fazla bireyin ortak bir çıkar uğruna birlikte çalışmasıdır.²⁰

İş birliği hem alıcının hem de failin adaptasyon sürecine ortaklaşa bir değer katar. Böylece çıkar çatışmasını ortadan kaldırır. Diğer bir ifade ile iş birliği ya da ortaklaşmacılık birbirinden faydalanmacılık esasına dayanmaz. Yani bireysel amaçlar için bir arada olarak bir işi daha kolay yapmak “asli ortaklaşmacılık” değildir. Çünkü her birey kendi menfaati için grupta pozisyon alır. İş birliği davranışı “asli ortaklaşmacılıktır” yani ortaklaşmak için ortaklaşmacılık yapmaktır. Ortaklaşma ya da iş birliğinin kendisi değerlidir. Bir araç değildir. İnsanlar işlevsel sonuçlardan çok “birlikte etkinliğin temel kurallarına odaklanır ve bu kurallara uymanın kendisinden haz alır”.

18 Darwin, 2008, s. 155-157.

19 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17; Krebs, 2008, s. 232-233.

20 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17; Michael Tomasello, *İnsan Ahlakının Doğal Tarihi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 11-18.

Kendisinin yalnız başına kazancı ona yetmez.²¹

“Bir arada iş yapmak” ile “ortaklaşmacı iş yapmak” arasında fark vardır. İlkinde iş yapanların her biri kendi kârlarına odaklanır. İkincisinde ise her bir ortak, diğerinin de ne kazandığına odaklanır. İnsanlar içgüdüsel olarak sanki kendi menfaatlerineymişçesine başkalarının kazanç durumlarını gözetirler, korurlar ve hatta savunurlar. Çünkü ilk başta kendinde amaç olmayan iş birliği daha sonra “kendinde amaç halini” alır.²²

İş birliği ve iş birliğinden doğan fayda, birlikte olma ve birliktelikten doğan rastgele faydadan farklıdır. Örneğin, fillerin dışkıları bok böceklerinin faydasına olur ancak filler bok böcekleri için dışkılamaz. Ya da antilopların bir arada bulunması bireysel av olma ihtimalini düşürmek için aldıkları konumdan ibarettir. Birlikte ortak bir hedef için iş birliği yapma niyetleri yoktur. Hatta et obur sosyal hayvanlarda bile doğrudan bir iş birliğinden söz etmek zordur. Çünkü her bir üye sosyal hayvan olmak için sosyal hayvan olmaz. Sosyalleşmenin kendisi onlar için bir ödül değildir. Daha ziyade ortaklık, avlanma olasılıklarını artırmak ve diğer yırtıcılara karşı daha güvenli

bir ortamda bulunmak içindir.²³

İş birliği yapmanın evrimsel avantajı şu basit matematiksel modelleme ile anlaşılabilir. Yalnız başıma iken elde edebileceğim maksimum kazanç 10 iken seninle birlikte çalışmam sonucu elde edeceğim kazanç 30 olacaktır. Bu durumda yarı yarıya bölüşsek bile yine tek başıma çalışmaktan daha fazla kazancım olacaktır.²⁴

İş birliği davranışı, saldırgan ve benci eğilimlerin (kavgacı bencil genlerin) yumuşatılması ve uzlaşma (çıkarların) çabasının bir yan ürünü olarak görülmemelidir. İş birliği ve doğruluk, adalet gibi toplum yanlısı davranışlar bağımsız bir biçimde evrilmiş olabilir. Çünkü sosyal varlıkların ortaya çıkışı, evrimin temel prensibi olan “maksimum fayda minimum zarar” politikasını grupça yaşayan varlıklara kazandırmış olabilir. Eş deyişle iş birliği stratejisi ile başarısızlığın maliyeti azalır iken başarı şansı çoğalır. Böylece evrimin her bir birey için temel kuralı gibi gözükür minimum zarar maksimum fayda stratejisi grup içinde tekrar gerçekleşmiş olur. Böylece evrimin doğası gereği ahlâki ve adil varlıkları doğanın “bağrından çıkarması” çok olası gözükmektedir. Bu ise –sosyal varlıkların evrimleşmiş

21 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17; Krebs, 2008, s. 232-233.

22 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17, 2022, s. 11-18.

23 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17, 2022, s. 11-18.

24 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17, 2022, s. 11-18.

olması– doğanın yalnızca saldırganlık, ihanet, bencillik gibi özellikleri üretebileceğine dair görüşlerdeki haklılık payını azaltır.²⁵

İş birliği davranışı gösteren bireyler sadece kazançları ile ödüllendirilmezler ayrıca birbirlerini de pekiştirirler. Birbirlerine övgüler ve olumlu duygular aktarırlar bu ise bu tarz toplum yanlısı davranışların artışına ve gelecek nesillere aktarılabilirliğine katkı sağlar. Diğer bir ifade ile toplumsal birlikteliğin hazzı söz konusudur ki toplumsal içgüdülerin temeli de zaten budur yani toplum yanlısı davranış göstermenin kendisi bir pekiştiricidir. Bir tür edimsel koşullanma neticesinde alışkanlık haline gelen davranışlar daha sonra toplumsal içgüdülere dönüşmüştür.²⁶

İş birliğini bozma aynı zamanda bireylerde kaygı, üzüntü, utanma, pişmanlık, vicdan azabı gibi duygu ve etkilere yol açtığı için (sosyal bir varlık olmasının etkisi ile) bireyler iş birliğini sürdürmeye psikolojik bakımdan da yani diğerlerinin baskısı olmadığı durumlarda da devam eder.²⁷

İnsanın iş birliğine dayalı toplumsal bir hayvan olma süreci kadar, bu sürecin gereklerinin yerine getirilmesi,

diğer bir ifade ile sürdürülebilmesi de bir evrimsel zorunluktur. Dolayısıyla bu temel içinde adalet anlayışının gelişmesi önemli gereklilik gibi gözükmemektedir. Bu ise adalet duygusunun toplumsal iş birliğini ortaya çıkarma ve sürmesi konusundaki katkısının incelenmesini gerektirir. Eğer bu katkı net bir biçimde ortaya konulabilir ise adalet duygusunun evrimsel sürecin bir parçası olarak görülmesi makul bir açıklama biçimi olarak ortaya çıkmış olacaktır.²⁸

1.3. Toplum Yanlısı Bir Davranış Olarak Adil Davranma ve Adalet Duygusunun Evrimi:

Adalet ne sebeple evrildi? Ya da adalet geçmişte insanın işbirlikçi yaşamında nasıl bir fonksiyon icra etti ki ortaya çıktı? Temel evrimsel mantık gereği, adil davranışların veya adaletin evrimsel bakımdan bireylerin ve hatta grupların ayıklanma sürecinden başarı ile çıkmasına katkı sağladığı, iş birliği sürecinde bir fonksiyon icra ettiği için evrimleştiği kesindir. Bu bağlamda adil davranışlar iki fonksiyon icra etmiş olmalı ki evrimsel iş birliği stratejisi haline gelmiş ve adalet içgüdüğü ya da adalet duygusuna doğru bir evrimleşme söz konusu olmuş olsun. Bunlar;

25 Krebs, 2008, s. 232-239.

26 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17, 2022, s. 11-18.

27 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17, 2022, s. 11-18.

28 Krebs, 2008, s. 232-239.

I) adaletin düzenleyici fonksiyonu, II) adaletin düzeltici fonksiyonudur.²⁹

İlk olarak adaletin düzenleyici fonksiyonu iş birliğinin –sen benim sırtımı kaşı ben senin sırtını kaşıyayım– bozulmasının önüne geçerek iş birliğinin pekişmesini ve devamlılığını sağladığı düşünülebilir. Böylece çıkar çatışmalarını çözdüğü için de evrimleşmiş olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra iş birliği davranışının neticesinde ortaya çıkan ödüllerin paylaşımı sırasında da evrimleşmesi oldukça olasıdır. Diğer bir deyişle partnerlerin paylarından memnun olmaması durumunda gelecekte bozulması muhtemel iş birliğinin önüne geçme fonksiyonu icra ettiği için evrimleştiği ileri sürülebilir.³⁰

Daha genel bir perspektiften iş birliğinin doğru kurulabilmesi için bireyler arası rollerin, hakların ve ödevlerin, kaynakların doğru, yerinde, oransal eşit bir biçimde dağıtılması gerekli olduğu için evrimleşmiş olma olasılığı yüksektir.³¹

İkinci olarak adaletin düzeltici bir fonksiyon icra etmesi nedeniyle evrimleşmiş olması gerekir. Detaylandırmak gerekirse, mevcut kurulu düzenin sürdürülebilirliğini (iş birliğinin bozulmasını engellemek için)³² sağlamak için adalet-dışı, toplum-karşıtı davranışların cezalandırılması³³ gereklidir. Bu ise adaletin telafi edici, düzeltici fonksiyonudur. Çünkü aksi halde adaletsizliğe uğrayan bireyler iş bırakma, yavaşlatma davranışları sergileyebilirlerdi. Yine bilhassa haksızlığa uğrayan bireyler için çok fazla maliyet söz konusu olurdu. Çünkü emekten doğan açığın yanı sıra bir de emeğinin karşılığını alamama durumu söz konusu olduğu için adil davrananlar için iki katı kayba yol açardı. Bu açığın kapanması için de düzeltici yönüyle adaletin evrimleşmiş olma olasılığı çok yüksektir.³⁴

Bunun yanı sıra insanın kin, intikam, nispet gibi duygularının tatmini için de evrilmiş olabilir. Çünkü bu tarz duygular büyük oranda sosyal varlıklarda ortaya çıkan duygulardır ve toplumsal devamlılık için “diş dış, kana

29 Krebs, 2008, s. 232-244.

30 Krebs, 2008, s. 232-244.

31 Krebs, 2008, s. 232-244.

32 İş birliğini bozan ve adalet talebi gerektiren davranışlar; sözünde durmama (güvenin karşıtı), eşit paylaşmama, hakkını vermeme, hile yapma, beleşçiler (sorumluluk ve risk almadan ödül kazanma eğilimi gösterenler).

33 Fiziksel ve ruhsal cezalar, sürgün, kaynaklara erişimin kısıtlanması, iş birliği davranışlarından uzaklaştırılma (iş birliğinin kendisi istenen olduğu için).

34 Krebs, 2008, s. 232-244.

kan ya da göze göz politikaları” bir zaruriyet konumundadır. Dolayısıyla bu duyguların tatmini için düzeltici adalet şart gibi gözükmemektedir.³⁵

İşbirlikçi değiş tokuşlarda hileye karşı koymanın bir yolu olarak da ortaya çıkmış olma olasılığı yüksektir. Çünkü hile yapanları yola getirmek (normlara uymaya zorlamak) grubun faydasına olmuş olacaktır.³⁶

Özetle bu gibi fonksiyonları icra ettiği için adalet duygusunun evrilmiş olma olasılığı çok yüksektir; ancak temelinde yatan fikirler tümüyle aynıdır: Adalet, toplumsal iş birliğinin garanti altına alınması ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için evrimleşmiş bir sosyal mekanizmadır.

Peki, adalet nasıl ve neden içgüdüsel hale geldi?

Birinci aşamada ifade edilen toplumsal fonksiyonları yerine getirdiği için adil davranışlar, nesiller boyunca tekrarlanırsa alışkanlığa dönüştü. Diğer bir ifade ile adil davranışlar gösterme insanlar için ilk aşamada ümit-korku, ödül-ceza gibi daha sosyal yaşamdaki mekanik edimsel öğrenme süreçleriyle ilintili olarak süreklilik kazandı. Ardından ikinci aşamada bir tür toplumsal hafıza olarak sonraki kuşaklara aktarıldı. Böylece içgüdü

halini aldı ve bu aşamada artık “adalet kendinde bir değer haline” gelmiş oldu. Bu evrimsel sürece erişildiğinde artık bireylerin kendi fayda-zarar hesabı ikinci planda kaldı ve toplumsal bir içgüdü olarak adalet bizatihi kendisi için savunulur hale geldi.³⁷

Son olarak şu sorunun da yanıtının aranması gerekir: Günümüzdeki adalet duygularımıza bu süreç nasıl etki ediyor olabilir?

Günümüzdeki adalet duygusu/arzusuna talebi temel olarak toplumsal iş birliğinden doğan içgüdülerin yerine getirilmesinden kaynaklanır. Adaletsizliğe tepkimiz ise bu içgüdülerin gereğinin yerine getirilmemesinden kaynaklanır. Adalet içgüdüleri ya da duygusu -diğer toplumsal içgüdülerimiz de buna dahil- tıpkı susadığımızda su içmek istememiz gibi giderilme arzusunu, rahatsızlığını bilince sunan bir itki örneğidir.

2. Adaletin İçgüdüsel Olduğunu Destekleyebilecek Oyun ve Deneyle

Adalet duygusunun içgüdüsel temellere dayanabileceğine dair burada iki oyun örneğinin sunulması konunun anlaşılabilirliğini artıracaktır.

Bunlardan ilki olan “Ültimatom Oyunu” iki oyuncuyla oynanır. Dene-

35 Krebs, 2008, s. 232-244; Tomasello, 2019, s. 34-38; Driscoll, erişim tarihi: 14.03.2023, s. 27-30.

36 Krebs, 2008, s. 232-244.

37 Wilson, 2017, s. 16-23; Tomasello, 2019, s. 11-17; Krebs, 2008, s. 232-233; Darwin, 2008, s. 143-156.

yi yürüten kişi oyunculardan birine bir miktar para, sözgelimi on pound, verir. Oyunculara, eğer parayı aralarında nasıl bölüşeceklerine karar verebilirlerse, paranın kendilerinde kalabileceği söylenir. Kurallar basittir. Birinci oyuncuya parayı nasıl paylaşacaklarına ilişkin ikinci oyuncuya bir teklif yapması söylenir. Her iki oyuncudan birine düşecek pay bir peni ile on pound arasında bir miktar olabilir. İkinci oyuncu bu teklifi kabul ederse, kendi payı kendisinin olabilir; reddederse, her iki oyuncu da hiç para alamaz. İkinci oyuncunun kendisine teklif edilecek para miktarını belirleme şansı yoktur ve oyun tekrarlanmayacaktır. Mantıken, konuya sadece parasal açıdan bakıldığında, birinci oyuncu ne teklif ederse etsin ikinci oyuncunun kabul etmesi anlamlıdır, ama gerçek hayat ve gerçek insanlar söz konusu olunca işler böyle yürümez. Eğer teklif düşükse genellikle ikinci oyuncu teklifi reddeder ve böylece her iki oyuncunun da para kazanma şansı ortadan kalkar. Bu tür deneylerde, deneklerin yaklaşık yüzde 20'si teklifi reddetmektedir. Akılcı ve bencilce davranıp kendilerine eşit olmayan bir pay verilmesine göz yummaktansa hiç para almamayı yeğlemektedirler.³⁸

İkinci oyun ise “*Diktatör Oyunu*” adlı adalet duygumuzun altını çizen

daha basit bir oyundur. Bu oyunda ikinci oyuncu kendisine verilen payı kabul etmek zorundadır ve o nedenle birinci oyuncu parayı yitirme endişesine hiç düşmeden ikinci oyuncuya istediği payı verebilir. Ama bu oyunda bile oyuncuların yaklaşık altıda biri, sonucu “dikte” etme gücüne sahip olmalarına rağmen, parayı eşit olarak ikiye bölmektedir. İş birliği içgüdümüz beraberinde hem adalet hem de (eğer biri bize adil davranmazsa) kin duyma eğilimi getirmektedir. Bu iki örnekten de açıkça anlaşılabilen gibi tamamen kendi çıkarlarına aykırı olsa da insanlar adaletin yerine gelmesi için taviz vermektedir. Bu tür bir davranışın şartlar düşünüldüğünde bencilce eylemleri beraberinde getirmesi muhtemel iken belki de ilk dönem insanların savanadaki davranışlarının etkisi bugünün makul koşullarının önüne geçebilmektedir. İçgüdülerimiz aklımızın ve şartların önüne geçebilmektedir.³⁹

Son olarak adalet ve evrim söz konusu olduğunda klasikleşmiş bir örnek haline gelen kapuçin maymunları üzerinde gerçekleşen bir deneyi özetlemek yerinde olacaktır. Bir maymun bakıcısı birbirini gören ancak birbirinden kafesle ayrılmış iki maymuna değiş tokuş yapabileceği ve karşılığında salatalık alabileceği para yerine geçebilecek olan bir fiş veriyor. Maymunlar

38 Robert Winston, *İnsan İçgüdüsü*, Çev.: Sinan Köseoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 366 – 368.

39 Winston, *İnsan İçgüdüsü*, s. 366 – 368.

bu fişi verdiklerinde salatalık alıyorlar. Bu süreç belli bir süre aynı şekilde sürdükten sonra bakıcı sağdaki maymuna aynı fiş karşılığında üzüm –maymunların salatalığa nazaran üzümü daha çok sevdiği biliniyor– vermeye diğere ise yine salatalık vermeye devam ediyor. Sağdaki maymuna fiş karşılığında (aynı işe) üzüm verildiğini fark eden (farklı ücret) diğer maymun, her zaman yaptığı gibi fişi veriyor ancak bu kez fişin karşılığında aldığı salatalığı yemeyerek bakıcısına fırlatma gibi davranışlar göstererek tepkisini ortaya koymaya çalışıyor. Bu olay birkaç kez tekrarlandığında aynı tepkinin tekrar tekrar ortaya çıktığı görülüyor. Deneğin uygulayıcısı Sarah F. Brosnan ve Frans B. M. De Waal bu olayı kapuçin maymunlarının adaletsizliğe yönelik tepkisi olarak yorumluyor ve evrimsel süreçte yalnızca insanda değil aynı zamanda yakın atalarımızda da adalet duygusunun mevcut olduğunu ve dolayısıyla adaletin evrimsel bir sürecin sonunda kazanılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu ileri sürüyorlar.⁴⁰

KAYNAKÇA

- Dawkins, Richard, *Gen Bencildir*, Çev.: Tunç Tuncay Bilgin, Uygur Polat, Kuzey Yayınları, İstanbul, 2014.
- Driscoll, Catherine, *Sociobiology*, <https://plato.stanford.edu/entries/sociobiology/> Erişim tarihi: 14.03.2023.
- Gedikli, Mehmet Eren, “Kant ve Darwin’de Ahlaklılık Problemi”, *Dört Öge Dergisi* Sayı: 20 (89-115), Ankara, 2021.
- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2007.
- Hogg, Michael A.; Vaughan, Graham M., *Sosyal Psikoloji*, Çev.: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2014.
- Krebs, Dennis L., “The Evolution of a Sense of Justice”, *Evolutionary Forensic Psychology: Darwinian Foundations of Crime and Law* içinde, Ed.: Joshua D. Duntley and Todd K. Shackelford, Oxford Press, Oxford, 2008.
- Mayr, Ernst, *Evrım Nedir?*, Çev.: Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2018.
- Schmitt, David P., “Evolutionary Psychology Research Methods”, *Foundations of Evolutionary Psychology* içinde, Ed.: Charles Crawford, Dennis Krebs, Taylor & Francis Group, London, 2008.
- Tomasello, Michael, *İnsan Ahlakının Doğal Tarihi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tomasello, Michael, *Neden Ortaklıklar Kurarız?*, Çev.: Bahar Tunçgenç, Alfa Bilim, İstanbul, 2019.
- Wilson, Edward O., *İnsan Varlığının Anlamı*, Çev.: Zeynep Sezer, Olvido Kitap, İstanbul, 2017.
- Winston, Robert, *İnsan İçgüdüleri*, Çev.: Sinan Köseoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Brosnan, S. F.; De Waal, Frans B. M., “Evolution of Responses to (Un)Fairness”, *Science*, 2014, Sayı: 346.
- Darwin, Charles, *İnsanın Türeyişi*, Çev.: Sevim Belli, Onur Yayıncılık, Ankara, 2008.

40 S. F. Brosnan; Frans B. M. De Waal. “Evolution Of Responses To (Un)Fairness.” *Science*, 2014, Sayı: 346.